

F. KÖÇERLİ VE Ü. HACİBEYOV'UN ESTETİK GÖRÜŞLERİNDE GÜZELLİK VE AHLAKIN VAHDETİ PROBLEMİ

Dr. Elisa İsaoglu AHMEDOV*

Azerbaycan mütefekkir ve sanatçılarının eserlerinde estetiğin bir dizi kategori ve anlayışları derinden araştırılmıştır. Bu araştırmaların neticesi olan iddia ve kanaatler haklı olarak dünya estetik fikrinin uzvî terkip hissesi sayılır. Nazarî estetik fikrimizi zenginleştirmek, şahsiyetler içerisinde *Firidunbey Köçerli* ve *Üzeyir Hacıbeyov*'un husûsî yeri vardır.

Hele Azerbaycan edebî tenkidinin bânisi *Mirza Fethali Akhundov* tenkidin en önde gelen vazifelerinden birinin asıl güzelliği sunilikten, tumturaklılıktan, ayırmaya edebî eserlerin güzelliğinin yanlış anlaşılmaktan çekindirmeye yardım etmekte görürdü. Güzelliğin anlaşılmasına bu tür münasebet, onu kalp ve sahte güzelliğinden ayırmak meylî, 19. asrın sonu ile 20. asrın başlarında Azerbaycan edebî tenkidin başlıca karakteristik özelliği olmuştur. Güzelliğin şerhindeki farklı bakmayarak, bu devrin müterakki kültür ve medeniyet hâdimlerinin umûmî vasıflarıdır: Onlar güzellik hakkındaki köhne tasavvurları reddetmiş, güzellik sahalarını genişletmeye çalışmışlardır.

Güzelliğin mahiyeti, husûsiyetleri ve tezâhür şekilleri Azerbaycan'ın büyük edebiyat âlimi ve tenkitçisi *Firidunbey Köçerli*'nin de derinden ilgisini çekmiştir. Onun makalelerinden birini sadece güzellik problemine hasretmiş olması elbette bir tesâdüf değildir. Münekkidin bu problemi estetik bağlamda şerh etmiş olması da ayrıca dikkate değerdir. "*Hakikî Güzellik ve Hareketsiz Nisfimiz*" adlı makalede *F. Köçerli* zahirî ve dâhilî güzelliğin birbirlerine nispetleri ve karşılıklı münasebetleri meselelerine değinmiştir. O, her şeyden önce güzelliğin alametleri ve uzvî âlemdeki tezâhürlerini gözden geçirmiştir. *F. Köçerli*'nin tetkikâtının ilk objesi insan güzelliği, dolayısıyla da fizikî kâmilliktir. Bu tür kamillik, mükemmellik bedenini ayrı ayrı hisselerinin güzelliğinden değil, onların ahenklik ve uyumundan teşekkül eder. *Köçerli*'ye göre:

“Bedenin güzel sevimli ve hoş giden
olması uzuvlarının mutedil, uyumlu, yekdiğerine
uygun ve muvafık olmasına münhasırdır.”¹

F. Köçerli Bedenin bir azasının büyüyüp endazeden çıkması, diğerlerinin ise küçük ve zayıf olmasını çirkinliğin tezâhürü saymaktadır.

* Azerbaycan İnşaat Mühendisleri Üniversitesi Felsefe İlimleri Namzedi.

¹ *Firidunbey Köçerli*; Seçilmiş Eserler, Bakü 1963, s. 218-219.

Asıl önemli cihet de burasıdır ki, *F. Köçerli* güzellik meselesini incelerken yalnızca zâhirî alamet ve tazâhürlerle ilgilenmemiştir. Filozof-tenkitçinin fikrinde, fizikî güzellikle manevî güzelliği birbirinden ayırmak lazımdır. Güzel kadın ancak simasının zâhirî güzellik ve ahenkdârlığı aklına, zekasına ve liyâkatına uygun düştüğünde güzel olarak kabul edilebilir. *F. Köçerli* ayrıca manevî güzellik ve fizikî güzelliğe çok büyük bir değer veriyordu:

“İnsanın güzelliği zahirî melâhatten, hüsn ü letâfetten ibâret olmayıp, akıl ve ferâsetin de mevcut olması en önemli şartlardandır. Zahirî güzelliği ve hüsn-i cemâli kemâle ulaştıran aklın nuru ve marifetin ziyâsıdır. Akılsız ve marifetsiz makbul ve müstahsen değildir.”²

F. Köçerli Molla Penâh Vâgîf’ın yarattığı kadın tiplerinden bahis açarken de şairin yalnızca iç dünyanın zenginliğini aks ettiren ifâdelerle bakışların, gözlerin güzelliğini tasvir ettiği kaydetmektedir. Tenkitçiye göre:

Büyük şâir vâgîf terennüm ettiği kadın, tasvir ettiği güzel dâhilî âlemini aksettiren gözlerindeki “fitneleri-felleri”, “şûh bakışı” ile tasvir edildiğine göre onun için güzel bu vasıflarla güzeldir. Buna göre de şâir hakikî güzelin reel suretini yaratabilmiştir.

“Gaynar gözlerinden, şûh bahuşından

Ecâyib fitneler, feller görünür”

beyti ile başlayan koşmasını örnek olarak zikreden tenkitçi:

“şâirin sevdiği yakıcı gözler, akıl ve fehmin alâmetlerinin kendilerinde zâhir olduğu gözlerdir... Şâirin sevdiği şûh bakışlı gözlerdir, o âhûnun zâhirde çok güzel ama hakikatte kalb-i insanı harekete geçirmekten âciz olan kara gözleri değildir.”³

“Göz insan kalbinin aynasıdır” sözü tesâdüfen söylenmemiştir. Yeri gelmişken, N. G. Çernişevski de güzelliğin husûsî alâmetinin ve bakışların ifâdeliliğinin üzerinde durmuş olduğunu da belirtelim. O’na göre:

² A.g.e., s. 219.

³ A.g.e., s.220.

“güzelin gözleri ifâdeli olmalı, onlarda inkişâf etmeli , faal, keskin, akıl ve nur saçmalı,onlarda duygu alevi ile tutuşturmalı, onlarda coşkun ve sonsuz bir muhabbete hazır olma şafağı parlamalı, sarsılmaz bir karakter gücü aks olunmalıdır.”⁴

Filozof başka bir eserinde de bu münasebetle:

: “... Çok defa öyle olur ki, ancak güzel ve ifâdeli gözleri olan kişi bize de güzel görünür.”⁵

F. Köçerli Vâgîf'ın şiirlerinin büyük bir emosyonel (duygusal) ve estetik tesir gücüne malik olduklarını ve okuyucuların estetik terbiyesinde mühim bir rol oynadıklarını özellikle vurgulamıştır. O, büyük ve sabırlı bir tetkikâtın mahsûlü olan “Azerbaycan Edebiyatı” adlı eserinde bu yazdığına göre:

“Molla Penâh'ın güzellik bâbında ve dilber vasfında yazdığı kafiyele bir o kadar latîf ve aydın sözler ile nazma çekilmiş kelimelerdir ki, ne kadar cevhersiz ve marifetsiz adam onları işitse, müteessir ve mesrûr olur.”⁶

F. Köçerli'nin fikrinde, Vâgîf'ın Poezyasının (şiirlerinin) güçlü estetik tesiri şâirin koşmalarının yalnızca şekilce mükemmel olmalarının yanında derin mazmûnlara da mâlik olmalarından ileri gelmektedir.

F. Köçerli edebiyatı kudretli bir terbiye vasıtası olarak gördüğü için, “vicdân üzerine tesirâtı güçlü, terbiye-yi efkâr ve tehziib-i ahlâk yolunda faydası oldukça fazla ehemmiyeti büyük ve meziyeti ziyâde”⁷ olan eserleri müdafaa ediyordu. Onun fikrinde, her bir edip ve şâirin başlıca arzusu hakikî okuyucunun kalbine giden yol bularak ona tesir etmekten ibârettir. Ancak yüksek hisler, necip duygulara esasında yürek kanı ile yazılan eserler böylesine büyük bir tesir gücüne mâlik olabilirler.

F. Köçerli'nin güzellikle ilgili yaklaşımları, derinlik sahibi eserlerin ortaya çıkmasına ve edebiyatımızın gelişme ve ilerlemesine yeni yeni istikametler vermekle, imkanlar hazırlamakla kalmamış, Azerbaycan'da estetik fikrin gelişmesi ve zenginleşmesinde de mühim bir rol oynamıştır.

Azerbaycan'da estetik fikrin inkişâfında Üzeyir Hacıbeyov'un da mühim bir rolü olmuştur. Hem bestekârlık, hem musiki nazariyesi, hem dramaturgluk, hem de **publisitika** sahasında aynı verimlilikle faaliyet gösteren Üzeyir Hacıbeyov kültür

⁴ N. G. Çernişevski, İzdrannoe Filozofskoe Soçinenie, T. I. M., 1950, s. 234-235.

⁵ N. G. Çernişevski, Sanatın Varlık[la] Estetik Münasebetleri, Bakü 1956, s. 26.

⁶ F. Köçerli; Azerbaycan Edebiyatı, C.: 1, Bakü 1978, s. 178.

⁷ Bkz. B. Habiyev; Fıridunbey Köçerli, Bakü 1963. S. 74.

ve medeniyet tarihimizin yetiştirdiği nâdir simâlardandır. Halk yazıcısı *Mirze İbrahimov*'un kaydettiğine göre:

*“Ü. Hacıbeyov'un nazari görüşleri ve bedii eserleri... muhkem, yetişmiş estetik fikirlerin, kâmil zevkin, varlık ve hayatla, aydın ve canlı bir münasebetin mahsülü idi.”*⁸

Her şeyden Ü. Hacıbeyov'un yaratıcılık aleminde temâyüz etmesinin musiki ile birleşen dramaturgluğun sonraki inkişâfında yepyeni bir sayfa açmış olduğunu burada belirtmeliyiz. Operaların, operetlerin yaratılması gerçekliğin muhtelif taraflarının tasviri imkanlarını doğurmuş, insan ahlakının güzelleşmesine, necipleşmesine ve tiyatro temâşâlarının emosyonel tesirinin artmasıyla, insanların estetik hislerinin terbiyesine ve donmuş tasavvurlarının canlılık kazanmasına yardımcı olmuştur. Ü. Hacıbeyov:

*“Tiyatro ictimâî hayatın gözgüsü (aynası) ve sanatın kaynağı olduğundan tiyatrodâ temâşâyâ sunulan eserler hayatımızın ahlaki cihetlerinin terbiye etmekle yetinmemeli, bizlere insan terbiyesine has olan estetik hisler de aşılmalıdır.”*⁹

diyordu. Üzeyir Hacıbeyov vurguluyordu ki, tiyatro temâşâsında **etiklik** ve **estetikliğin** birleşmesi gerektiğini özellikle vurguluyordu. “Her bir sahne eserinde ahlâkî unsurların yanı sıra bedii unsurlar da olmalıdır”.¹⁰ deyişi kuşkusuz tesâdüfî değildir. Ayrıca güzel sanatların bütün neveleri “*bediiliğin*” ifâdesi için kendilerine has imkanlara mâliktirler. Meselâ, musiki eserlerinde; bediilik unsuru musiki ile ifâde olunur, dram eserlerinde ise poeziya (manzûme) ve nesirle.¹¹

Üzeyir Hacıbeyov için bedii ve idrâkî vasıtaların spesifikliği, her bir nevinin mühim ayırt edici yönlerinin tespiti ve husûsiyetlerinin ciddîyetle gözetlenmesi bundan daha az ehemmiyetli değildir.

Azerbaycan estetik fikri musiki nevinin gözden geçirilmesini manevi desteklerle çok sağlam bir şekilde alakalandırmıştır. Eski Azerbaycan mütefekkirlerinin göre musiki eserlerinin değerinin asıl miyârı vatana muhabbet, ulvîlik ve güzellik ideali uğrunda mübareze etmek gibi âlî prensiplerdir. Onlar musikinin bütün çeşit ve nevelerini halkın terbiyesi idealine tâbî kılmışlardır. Musikinin ve o cümleden sahne eserlerinin terbiyede rolünü son derece azaltan fikirler keskin bir dille tenkit edilirdi. Üzeyir Hacıbeyov’a göre ise:

⁸ M. İbrahimov; Üzeyir Hacıbeyov Sanat ve Sanatkârlık Hakkında, Ü. Hacıbeyov; Eserleri 10. Cilt, Bakü 1965. Bkz.C.: 2, s. 21.

⁹ Ü. Hacıbeyov; Seçilmiş Eserler, Bakü 1985, s. 169.

¹⁰ A. g. e., s. 161.

¹¹ A. g. e., s.163.

“Opera ve operet gibi musikili dram eserlerinin terbiyevî ehemmiyetinin ispatsız, delilsiz bir katiyetle inkâr edilmesi, bir taraftan, tiyatro ve umûmiyetle bu sanat hakkındaki cemiyetin şuurunda mahdut bulunan tasavvurları bulandıracağı gibi diğer taraftan da, bu sanatın musiki sahasıyla menfi bir münasebet kurması özlerini musiki sanatına hasretmek kararını vermiş olan Müslümanların heveslerini kıracaktır.”¹²

Müzikal dram eserlerinde bedî ve idrâkî vasıtaların bütün kompleksi sosyal gerçekliği realist bir şekilde, tam dolgunluğu ile aks ettirmeye imkan verir. Buna göre de *Üzeyir Hacıbeyov* operanın yaşamaya hakkı olduğunu müdafaa etmekle ilgili olarak bu nevinin sentetik bir karaktere mâlik olduğu için temâşacıya son derece güçlü bir emosyonel tesir göstermek, musiki vasıtasıyla dinleyicilerin kalbinde necip ve ulvî hisler uyandırmak özelliğine ayrıca dikkati çekerek:

“Sahnedeki dram gösterildiğinde temaşacılar onun müzikal kısmını gözü ile değil, kulağı ile işitirse, bütün sahne emosiyası iştirak eden aktörlerin lirik ahvâl-i rûhiyesi, onların dâhili âlemi musikinin i'câzkâr dili ile ifâde olunursa, bütün bunlar temaşacının aklına ve kalbine o kadar nüfûz eder kiböyle bir temâşâdan ibret almamak için gözlerinin kör ve kulaklarının sağır olması gerekir.”¹³

Üzeyir Hacıbeyov musiki dilinin konuşma diline nispetle daha büyük bir tesir kuvvetine mâlik olduğunu itirâf etmekle birlikte, musikisiz eserlerin **kendi mazmûnlarının ahlakî cihetlerini** parlak bir şekilde ifâde etmeye yararlı olduklarını da inkâr etmiyordu. Umûmiyetle dâhi bestekar ve kuvvetli nazarıyeci olan *Üzeyir Hacıbeyov* için sanat eserlerini kıymetlendirmenin başlıca miyârı onlarda form güzelliği ile mazmûn güzelliğinin sağlam ve parçalanamaz bir vahdet teşkil etmesidir. Eğer eser bu talebe cevap verirse, onun hangi neve ve çeşide ait olduğunun o kadar da ehemmiyeti yoktur. *Üzeyir Hacıbeyov* kendisinin bu nazarı mevkiini ifâde ederek diyordu ki:

“Fikrî ve âhlakî mazmun kesb eden ve bunları bedî vasıtalarla ifâde eden her bir sahne eseri, -ister bedî musiki eseri, isterse de bedî nazım eseri olsun- faydalıdır. Bu keyfiyetlere cevap vermeyen eserler ise, -

¹² A.g.e., s. 164.

¹³ A.g.e., s. 168.

ister opera olsun, isterse de dram operetta veya komedyâ,- faydasızdır."¹⁴

Mesele kitleyi sanat eserinin hangi nevi – opera, operetta, dram vs.- ile tanıştırdığında değil, büyük sosyal problemleri, derin fikirleri insanlara bedîî cihetten ne derece dolgun ulaştırabilmesindedir. Nazarî prensiplerin kendi bedîî yaratıcılığındaki tecessümü onun bu iddiasını tasdik etmiştir. Meselâ, “*Arşın Mal Alan*” adlı operasında, yani terbiyevî ve idrâkî ehemmiyetini bazılarının inkâr ettiği bir nevide yaratılmış bir eserde Ü. *Hacıbeyov* derin sosyal fikirler ileri sürebilmiş, yeni devrin taleplerini kadınların her türlü zulüm ve esareten âzât edilmesi talebini, bütün manialara gâlip gelen muhabbetin gücünü ve saflığı temâşâcılar karşısında âşikâr etmeye muvaffak olmuştur. Artık ictimâî inkişâfın bu yeni tarihi merhalesinin özü **beyliği** bir sınıf olarak tarih sahnesinden süpürüp atmıştır. Kapitalizmin inkişâfı burjuva sınıfı seçkinlerinin menfaatlerini ön plana çıkarır. Buna için de beylerin, meselâ **beylik şerefi** anlayışını –bir zamanlar sarsılmaz gibi görünen bu anlayışı- müdafaa etmek gayretleri insanda gülme isteği yaratarak, **ciddiyeti komikliğe çevirir**. Zâdegân sınıfının evvelki kudretli devrinde fâcialı hâdiselere sebep olacak vaziyet şimdi komikliğe döner, trajiklik **farsla evez olunur**. Sultan beyin azametli ve mağrûr bey liyâkati ve şeref anlayışı tâcir askerin teklifine ile razı olurken ona mâni olmaz. Sultan bey bilir ki, hazırda her şeyi para halleder ve Müslüman tasavvurunda kişi liyâkati için tahkir sayılan alçaltıcı bir teklife –kızının kaçırılması teklifine- rızâ gösterir.¹⁵

Üzeyir *Hacıbeyov* için yetişmekte olan neslin manevî- estetik terbiyesinde önemsiz bir mesele yoktur. O, bu maksatla seçilen, gözden geçirilen bütün terbiye vasıtalarından mükemmellik, derin münderecât ve etkili bir ifâdelilik talep etmektedir. Bu talep sanat eserleriyle münasebette olduğu gibi, meselâ, ders kitaplarında da ehemmiyetini korurdu. Ü. *Hacıbeyov* “*İkinci İl*” adlı ders kitabını çok beğenirdi. Çünkü bu kitap;

“Terbiye işlerinde çocukların hem kalbini, hem aklını, hem de zevkini terbiye edecek dersler intihâp ediyor. Meselâ, hikâyeler vardır ki, çocuklarda rikkat-i kalp, sadakat, muhabbet ve bu gibi hislerin terbiyesine hizmet ediyor. Bazı hikâye ve sohbetler var ki, çocukların bilgilerini artırıp, aklını terbiye ediyor ve bazı hikâyeler var ki, çocuklarda güzel

¹⁴ A.g.e., s. 172.

¹⁵ Bkz.: Ş. Mirzoeva; İz İstorii Estetiçeskoj mısli Azerbaydjana, /XIX –Naçalo XX Veka/, Bakü 1981, s. 146.

*zevk terbiye ediyor ki, buraya şimdiye kadar
dikkat çeken bir müellif olmamıştır.”¹⁶*

Üzeyir hacıbeyov'un olgunlaşmış , mükemmel estetik konsepsiyonunun yalnız bazı makamlarına öz münasebetimizi bildirmekle iktifâ ediyor¹⁷ ve şunu da ilave etmek istiyoruz: Bu dâhi sanatkâr şahsiyetin yaratıcılığı tamamıyla güzellikle maneviliğin canlı bir delildir. Burada her şey sağlam bir maneviyâttan beslenip ve güzellikle nefes almaktadır. Üzeyir'in Sanatının Okuyucu ve temâşacılara son derece kuvvetli tesir etmesinin sırrı da buradadır.

¹⁶ Bkz.: R. Hacıyev; Üzeyir Hacıbeyov'un Estetik Görüşleri, Bakü 1985, s. 115.

¹⁷ Üzeyir Hacıbeyov'un estetik görüşleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak isteyenler aşağıdaki eserlerden istifâde edebilirler:

Bkz.: Z. Seferova; Üzeyir Hacıbeyov Yaratıcılığında Nazarî ve Estetik Problemler, Bakü 1985. Ayrıca bkz.: R. Hacıyev; Üzeyir Hacıbeyov'un Estetik Görüşleri , Bakü 1985, Babek Osmanoğlu Kurbanov; Estetiçeskie Printsipi Programmnoy Muziki, Bakü 1982, Babek Osmanoğlu Kurbanov; Manevi Saflık Dünyası, Bakü 1989 vs.